

Halmi Tamás

Orpheusz-változatok

BÁTHORI CSABA RILKE-FORDÍTÁSAIHOZ

„A tökéletes műalkotásnak csak annyiban van köze hozzánk, hogy túlél bennünket.”
(Rainer Maria Rilke: *Levelek* II/971.)

„Mert hát soha ne feledkezzünk meg arról, hogy legfőbb feladatunk a formateremtés.”
(R. M. R.: *Levelek* III/1411.)

1

Báthori Csaba *Világnak világa* című, 1992-es fordításkötete már tartalmazta Rainer Maria Rilke nagy Orpheusz-ciklusát, de 2013-ban a fordító önálló, kétnyelvű könyvben (*Die Sonette an Orpheus – Szonettek Orfeuszhoz*) is megjelentette az anyagot, immár kísérőtanulmányokkal. Ám nem ismétlésről van szó: a verssorozatot Báthori újragondolta, újragombolta [a hagyományos helyesírást követő, *ph*-s írásmód helyét is ekkor veszi át nála a különben logikusabb *f*-es átírat] – ezt példázandó vetem egybe a II/1. szonett magyar változatait. [A költő saját Orpheusz-poétikájáért sem kell egyébírást messze mennünk: *Elemi szonettek* és *Melankólia* című kötetekben Ikarosz mellett az alvilági dalnok a másik feledhetetlen lírai alakmás.]

A versválasztás mellett szól egy tetszetős körülmény is: a *Kétszáz nyers vers* című, kísérletezően nagyszabású gyűjteményben [2012] Báthori Rilkétől egyebek mellett ezt a szöveget adja közre – nyers- és műfordítás formájában egyaránt, mely utóbbi a 2013-as változatot előlegezi meg; de néhány ponton addig még ez is módosul majd... Úgy látszik, a véghetlent célzó költői beszéd más nyelvekre hangszerelése sem bevégezhető művelet.

A következőkben nem műfordítás-hermeneutika tehát a célo, ahhoz se gyakorlatom, se kompetenciám nem volna. Nem az átültetést szeretném mérlegre tenni, hanem az átültetések közti filológiai és poétikai elmozdulások érdekelnek.

2

A német eredeti:

Atmen, du unsichtbares Gedicht!
Immerfort um das eigne
Sein rein eingetauschter Weltraum. Gegengewicht,
in dem ich mich rhythmisch ereigne.

Einzig Welle, deren
allmähliches Meer ich bin;
sparsamstes du von allen möglichen Meeren, –
Raumgewinn.

Wieviele von diesen Stellen der Räume waren schon
innen in mir. Manche Winde
sind wie mein Sohn.

Erkennst du mich, Luft, du, voll noch einst meiniger Orte?
Du, einmal glatte Rinde,
Rundung und Blatt meiner Worte.

Báthori nyersfordítása 2012-ből:

Lélegzés, te láthatatlan vers!
Folyamatosan a saját létért
tisztán becserélt világtér. Ellensúly,
amelyben én ütemesen megtörtének.

Egyetlen hullám, amelynek
lassanként (gyúló) tengere én vagyok;
te, a legtakarékosabb minden tenger közül –
térnyereség.

A tereknek ezekből a helyeiből hány volt
már bennem belül. Némelyik szél
olyan, mint a fiam.

Felismersz engem, levegő, te, [aki] még tele (vagy) egykori helyeimmel?
Te, szavaimnak egykor sima kérge,
[kerek] hajlata és levele.

Az első műfordítás-változat (1995):

Lélegzet, vers, te láthatatlan!
Huzamosan tulajdon
létért beváltott világtér. Tükör-súlyban,
benne ütemre folytatódom.

Egyetlen hullám, vagyok
fokonként tengere kék;
minden tenger közt te végleg visszafogott, –
térnyereség.

Tereknek pontja de hány volt már szorosan
bennem, belül. S ha a szélbe
nézek: fiam.

Lég, fölismersz, tőlem eredő helyek kötege?
Beszédem síma kérge,
majd görbe szára, levele.

A szövegű, prózai magyarítással összeolvasva néhány költői áthangolást vehetünk számba. „Ellensúly” helyett „Tükör-súly” [az alkalmi metafora plasztikusabbá teszi az elvont eredetit]; „megtörtének” helyett „folytatódom” [egy törés nélküli és jövőt ígérő *folyamatosságra* esik így a hangsúly]; a „kék” pedig a rímhívó érzékiség szava. A „helyei”-ből „pontja” lesz; s ugyanebben a strófában az eredetit követő hasonlatot [„olyan, mint a fiam”] váratlanul azonosítás [„fiam”] oldja föl. A második terzinában a sor elejére kiszerveztett „Lég” nyomatékosabb [és irodalmiasabb] a „Levegő”-nél; a „köteg”-metafora a fordító saját leleménye; a zárlatban pedig nem is annyira a „szára” betoldása tűnik föl, inkább az „egykor” elhagyása [így a múltra, a múlásra csak a „majd” utal, jóval enyhébben].

A második műfordítás-változat (2012):

Lélegzet, láthatatlan költemény!
Szüntelenül tulajdon
létemért beváltott világűr. Kemény
ellensúly, melyben lüktetve folytatódom.

Egyetlen hullám: ennek vagyok
araszoló tengere én;
minden tenger közt a legfukarabb –
tér-nyeremény.

Tereknek mennyi pontja volt már szorosan
bennem, belül. Nézek a szélre –
lehetne a fiam.

Lég, felismersz, te, ki egykori helyeimmel vagy tele?
Te, beszédem egykor síma kérge,
szavaim hajlata, levele.

Az első fordításhoz képest a különbségek szembeötlők. A „költemény” emelkedet-
tebb tónust érint, mint a „vers”; a „Huzamosan” helyét betöltő „Szüntelenül” palatális
magán- és lágy mássalhangzóival igazodik a mű filozofikus finomságához. A szótári
„világűr” valósabb [kozmoszi] távlatot nyit, mint a *Weltraum*ot tükörfordításban át-
nyújtó, elvontabb „világtér”; a „Kemény”-t ugyanakkor bizonyára rímkényszer csa-
tolja a sorvégre [a német mondatot nem meghamisítja, csak följebb hangolja ez a
plusz elem]. Visszakerül a szövegbe a Rilkéhez hűbb „ellensúly”; az „ütemre” helyére
illesztett „lüktetve” pedig eleven, személyes dinamikával egészíti ki a jelenetezést.
A „lassanként”, „fokként” határozói verzióinál képiesebb az „araszoló” jelző; s ha-
sonló stílárís arrébb biccenést eredményez a „legfukarabb” is [a „legtakarékosabb” és

a „végleg visszafogott” nélkülözötte az ebben megbúvó érzelmi-szemléleti többletet]. A „nyereség”–„nyeremény” szópár szinte csak hangulati és asszociációs eltérést mutat. A harmadik versszak leginkább a szórend átszerkesztésével tűnik ki, aminél érdekesebb talán az óvatos-merengő „lehetne” létige berovásolása a kulcsmetaforába. Az utolsó strófa – miután a „föl”/„fel” cserével köznapibbra, áttetszőbbre igazítja a versbeszédet – elhagyja az eredetiben nem szereplő „köteg” szóképet; visszaemeli az időszembesítés bővítményi elemét („egykor”); s miközben megválnak a Rilkenél nem szereplő „szár”-tól, a *Worte* jelentéstanát gondolitritmusos hatással kettébontja: „beszédem”, „szavaim”.

A harmadik műfordítás-változat (2013):

Lélegzet, láthatatlan költemény!
Szüntelenül tulajdon
létemért beváltott világűr. Kemény
ellensúly, melyben lüktetve folytatódom.

Egyetlen hullám: ennek vagyok
araszoló tengere én;
minden tenger közt te legfukarabb, –
térnyeres, térnyeremény.

Tereknek mennyi sarka volt már szorosan
bennem, belül. Nézek a szélre –
mint a fiam, olyan.

Felismersz, te Lég, ki egykori helyeimmel vagy tele?
Te, beszédem sima kérge,
szavaim hajlata, levele.

Itt már csak néhány apróság módosul az esztendővel korábban közölt variációhoz képest. A hetedik sor visszahozza a „te” névmási irányultságát; ugyanebben a szakaszban a „térnyereség” (1995) és a „tér-nyeremény” (2012) hangulati különbségeit egy szokatlan szinonímiai megoldás fogja egybe, a *Raumgewinnre* variációkat nyújtó „térnyeres, térnyeremény”. A semlegesén pontos „hely” magyarázás, miután két alkalommal „pont” alakot öltött, harmadszorra az [újfent] érzékletesebb „sarka” változatban véglegesül. S mintha a fordító érzékenysége-intenciója is hullámoznék az idővel, az „egykor” határozó újra – és talán végleg – kikerül a szövegből.

Összességében úgy látni: Báthori Csaba fokról fokra, szövegről szövegre kereste a legjobb és legszebb átörökítési megoldást; eközben sem értelmező sűrítések-től, sem pontosító toldásoktól nem fázott; s mindvégig a szövegszerű pontosság, a gondolati megfelelés és a poétikai formahűség hármasság igényrendjéhez igazította korrekciós műveleteit.

A 2013-as kötet végén olvasható esszé megvilágítja, miért is hallatlanul bonyolult, sőt bonyodalmas feladat az Orpheusz-korpusz, de különösen a II/1. darab magyarítása. Az elemző passzusokból csak az összefoglaló megállapításokat hívom ide: „A vers tárgya: az orfikus körforgást megvalósító esemény, az emberi lélegzés. Rilke a folyamatot a világúr (németül húsosabb, pozitív töltetű szóval: *világtér, Weltraum*) felől írja le: ha lélegzünk, egy darab kozmoszt veszünk át, a mindenség egy árnyalatával gazdagodunk, s az eredeti adag levegőt egy pillanat alatt visszaadjuk a világtérnek. A körforgás, amelyben a kinti valóság visszatér önmagához, eredetéhez, Orfeusz tartózkodási helye, létformája, a lét visszaháramlásának egyik alakzata, »helyszíne« (mint a fa, a gyümölcs, a [szökő]kút, a tükör, a tánc, a labda, a költészet és mások). Mint látjuk, a költészet maga is orfikus létforma: miközben a költő a céllal felruházott (emberi módon elidegenített) dolgokat beemeli a költeménybe, mintegy megváltja őket céljaikhoz kötött rabságukból.”

„A beszéd miatt megfeledkezünk a lélegzésről”, írja Paul Valéry (*Füzetek*, ford. Somlyó György). Rilke bravúrja alighanem éppen abban áll, hogy az orfikus poétikát mint létre emlékeztető elixirt ajánlja föl az életet elfedő élet alanyának; a fordítóé pedig, hogy minderről rétegzett nyelvi-gondolati tónusban értesíti a magyar olvasót. Mert igaz ugyan, hogy – ugyancsak Valéry szavaival – a metafizika a „túl korai megszólalás művészete”, s a metafizikust illető definíciós intelem is észszerűnek rémlik: „Az, aki túl korán szólal meg. Várj ki egy örökkévalóságot, akkor majd kicsit többet fogsz tudni róla.” Ám a francia lírikus, épp e meggondolás nyomán, a belátható törvényszerűségek *poétikai* komolyan vételét szorgalmazza. A Rilke- és Báthori-féle *irodalmi világgképnek* is része a költészetbe invitált – és így megmenekített – világ eszméje, amely elképzelés mélyén a formateremtő, rendalkotó kreativitás szikár ethoszát találjuk. Ismét Valéryvel szólva: „Minden költői szerkezet egy rejtett matematikai tényen alapszik.” – „A költeményt úgy is lehetne tekinteni, mint egy transzformációs sorozat utolsó tagját [amely egyben új kezdet is].”

Báthori Csaba több műhelyességében érintette már a kérdést: mit gondol a műfordításról, miféle tapasztalatokat gyűjtött egybe s ajánl föl közös meggondolásra, a világirodalmi tájékozódásnak mely elvi és eszméleti útjairól alakított ki jó véleményyt. Olyan fordítóról beszélünk, aki a lehetséges formahűség mellett a szellemi-gondolati igazodás imperatívuszát is következetesen hirdeti s vállalja, miközben prózai (nyers) fordításokban és az alaktannal játszó variációkban egyaránt a határokon túli határok kitapogatását és újraserkesztését indítványozza. Az Orpheusz-sonettek a sokadik mérföldkő Báthori pályáján. Méltán helyezhetjük el e gazdag fordítói életműben a trubadúrköltészeti kalauz, a Shakespeare- és Hölderlin-átültetések, a honosított Rilke-levelezés, a nyelvünkhöz simított Robert Walser-epika vagy a német nyelvű József Attila-összes mellett.